

Anna Połujńska

WZORY DOBORU MAŁŻEŃSKIEGO W POLSCE I PRZYCZYNY ICH POWSTAWANIA¹

WPROWADZENIE

Dobór małżeński to jedno z zagadnień, o których istnieje wiele obiegowych opinii. Wiedza potoczna jest jednak niepewna, a krążące opinie bywają przeciwstawne. Pierwszym z celów, które przyświecały przedstawionej niżej analizie, była identyfikacja wzorów doboru partnerskiego w Polsce. Kolejny cel badawczy wiąże się ściśle z wpływem małżeństwa na życie społeczne. Małżeństwo jest ważną, z założenia trwałą instytucją społeczną. Jest podstawową formą tworzenia rodziny (Adamski 1984). Analiza doboru ludzi w pary małżeńskie pozwala więc sporo powiedzieć na temat społeczeństwa. Na przykład, homogamia społeczna małżeńska bądź partnerska, czyli dobór na zasadzie podobieństwa cech społecznych partnerów takich jak: pochodzenie, religia, narodowość, wykształcenie czy zawód, często jest przejawem podziałów społecznych. Dodatkowo wybieranie partnera o podobnych cechach oznacza dobór wewnątrz własnej grupy² lub kategorii społecznej i prowadzi do utrwalenia struktury warstwowej. Wskutek tych właściwości na podstawie siły i zakresu występowania homogamii małżeńskiej (partnerskiej) można wnioskować o otwartości bądź rozwarstwieniu społeczeństwa (Domański i Przybysz 2007: 31–54).

Przedstawiona w tym artykule analiza koncentruje się na wzorach doboru partnerskiego pod względem cech społeczno-ekonomicznych, a konkretnie: pocho-

¹ Artykuł powstał na podstawie pracy magisterskiej „Homogamia małżeństw w Polsce” napisanej pod kierunkiem dr. Krzysztofa Tymickiego w Instytucie Statystyki i Demografii Szkoły Głównej Handlowej, przy wsparciu merytorycznym dr. Dariusza Przybysza z Instytutu Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego.

² Grupa społeczna jest tu rozumiana jako pewna liczba jednostek, wyodrębnionych na podstawie formalnych lub nieformalnych kryteriów członkostwa, mających poczucie wspólnoty z innymi członkami grupy; tworząca wzory zachowań, wzory kulturowe, zbiorowe systemy przekonań, nakazy moralne (definicja za Marshall 2004, Bokszański 1999).

dzenia³, wykształcenia i pozycji zawodowej. Cechy społeczno-ekonomiczne pełnią dwoistą rolę w doborze małżeńskim. Z jednej strony są predyktorami zasobów społeczno-ekonomicznych potencjalnego partnera, z drugiej strony świadczą o zasobach kulturowych jednostki, takich jak inteligencja, poglądy, doświadczenia, wartości, wiedza i styl życia (Kalmijn 1991, Domański i Przybysz 2007).

Przyjmuje się, że grupy bardziej spójne i zamknięte przejawiają mniejszą ruchliwość społeczną i wyższą tendencję do tworzenia związków małżeńskich w obrębie własnej grupy, co prowadzi do wysokiego stopnia podobieństwa cech społecznych małżonków (Domański i Przybysz 2007: 31–54). W ramach analizy homogamii poszukiwane będą odpowiedzi na pytania: które kategorie społeczne w Polsce są najbardziej zamknięte, jak głębokie są podziały, czy istnieją bariery bardziej znaczące od innych oraz jakie mogą być tego przyczyny?

Dotychczasowe badania nad homogamią pod względem cech społeczno-ekonomicznych wykazały istnienie kilku uniwersalnych prawidłowości (Domański i Przybysz 2007, Kalmijn 1991, Kalmijn 1998). Po pierwsze, ludzie przejawiają wyższą skłonność do wybierania partnerów ze swojej grupy niż z innych grup, co oznacza, że we współczesnych społeczeństwach występuje homogamia małżeńska. Po drugie, niektóre granice pomiędzy sąsiadującymi kategoriami mogą być silniejsze od innych. W badaniach nad homogamią edukacyjną w Stanach Zjednoczonych taką granicę wyznaczało rozpoczęcie nauki w college'u, a w przypadku homogamii zawodowej najsilniejszą barierą okazała się ta, która oddziela pracowników umysłowych od fizycznych (Kalmijn 1998). Dodatkowo w odniesieniu do cech przejawiających hierarchiczny układ kategorii (np. wykształcenie) zauważono, że kategorie na szczycie i na samym dole hierarchii najczęściej są bardziej zamknięte niż kategorie środkowe. Co więcej, im większy dystans (liczba kategorii) dzieli dwie grupy, tym mniejsze jest prawdopodobieństwo małżeństwa ich reprezentantów.

Oprócz homogamii, do najczęściej obserwowanych wzorów doboru należą: dobór losowy i hipergamia. Dobór losowy sugeruje brak znaczenia danej cechy przy doborze partnerskim. Z pojęciem hipergamii małżeńskiej, a ujmując sprawę w szerszym kontekście z asymetrią we wzorach doboru partnerskiego, wiąże się następny zestaw zagadnień, które zostały w tym artykule poruszone. Dotychczasowe badania wskazują na występowanie w wielu krajach skłonności do hipergamii społecznej (Buss 1996, Domański i Przybysz 2007), definiowanej jako poślubianie przez kobietę mężczyzny o wyższym lub co najmniej równym statusie społecznym. Występowanie tego zjawiska jest łączone z podziałem ról społecznych, szans i dostępem do zasobów mężczyzn i kobiet w społeczeństwie. W analizie szukano odpowiedzi na pytanie, czy wzory zawierania małżeństw w Polsce przejawiają obecnie jakąkolwiek asymetrię i jaki jest jej kierunek? Dodatkowo poddano weryfikacji popularną teorię (Buss 1996), mówiącą o tym, że małżeństwo stanowi jedną z dróg „awansu społecznego kobiet”.

³ Chodzi tu o status społeczny przypisany, pochodzenie ekonomiczno-społeczne, nie zaś etniczne.

W artykule podjęto próbę wytlumaczenia okoliczności występowania tych wzorów w odniesieniu do wcześniejszych badań. W pierwszej części artykułu zaprezentowano niektóre koncepcje dotyczące przyczyn wzorów doboru partnerskiego, uznane za szczególnie istotne w świetle przeprowadzonej analizy. Sekcja druga prezentuje wykorzystane dane i metodę badawczą. Dalsze części przedstawiają analizę wzorów zawierania małżeństw w Polsce pod względem, kolejno: pochodzenia, wykształcenia i pozycji zawodowej. W podsumowaniu zostały zestawione najważniejsze wnioski.

PRZYCZYNY HOMOGAMII I HIPERGAMII MAŁŻEŃSKIEJ

Jednym z głównych celów przedstawionej analizy jest określenie otwartości społecznej na podstawie skłonności do homogamii, czyli wiązania się w pary wewnątrz własnej grupy lub kategorii społecznej. Podstawowe teorie na temat doboru partnerskiego pokazują jednak, że zależy on nie tylko od indywidualnych skłonności jednostek lub zachowań występujących w ich otoczeniu, lecz również od czynników będących wyraźnie poza ich kontrolą.

Becker (1990) w swojej teorii rodziny dzieli uwarunkowania na te, dotyczące działania rynku małżeńskiego oraz preferencje partnerów (bądź ich bliskich – w zależności od tego, kto ma wpływ na decyzję). Główne znaczenie przypisuje mechanizmom autoregulującym rynku matrymonialnego.

W odróżnieniu do tej teorii ekonomicznej, podejście socjologiczne wyróżnia trzy podstawowe czynniki wpływające na dobór partnera: cechy indywidualne, do których zaliczają się również poglądy, nacisk (grupy społecznej) i tak zwane uwarunkowania strukturalne, takie jak niedobór kandydatów określonego typu w populacji czy brak kontaktu przestrzennego lub społecznego pomiędzy potencjalnymi partnerami (Kalmijn 1998, Domański i Przybysz 2007). O otwartości lub rozwarstwieniu społeczeństwa można wnioskować głównie na podstawie preferencji, cech indywidualnych i nacisku grupy. Teorie te ukazują, że nie można po prostu postawić znaku równości pomiędzy liczbą zawieranych małżeństw homogamicznych, a stopniem otwartości społecznej. Dlatego tak istotne w analizie homogamii jest ustalenie, które z powyżej wymienionych czynników i w jakim zakresie mają wpływ na dobór w pary w konkretnej sytuacji, czyli oddzielenie tzw. czystej homogamii od efektu struktury.

Duży odsetek małżeństw ściśle homogamicznych, czyli takich w których małżonkowie mają identyczny poziom danej cechy, może być uwarunkowany np. małym zróżnicowaniem tej cechy w społeczeństwie. W Polsce sytuacja taka zachodzi w odniesieniu do wyznania. Podobnie wygląda sytuacja w odniesieniu do asymetrii wzorów zawierania małżeństw. Struktura wykształcenia wśród Polaków bardzo się różni pod względem płci (rys. 1), pojawia się sytuacja ograniczenia strukturalnego polegająca na niedoborze partnerów określonego typu, a mianowicie mężczyzn o wykształceniu wyższym. Interesującym zagadnieniem analizy jest asymetria doboru partnerskiego wynikająca z preferencji, nie zaś z różnicy w liczbie kandydatów płci żeńskiej i męskiej o odpowiednich cechach.

Jak wcześniej wspomniano, dwa podstawowe i najczęściej analizowane wzory doboru w pary to homogamia i hipergamia. Stoją one w pewnym sensie w opozycji do siebie: silna hipergamia wyklucza homogamię, a zdecydowana homogamia oznacza brak asymetrii w kryteriach doboru. Która z tych skłonności dominuje w odniesieniu do cech społeczno-ekonomicznych? Odpowiedź nie jest jednoznaczna – w różnych krajach obserwuje się różne wzory, podobnie opinie na ten temat są podzielone.

W myśl teorii ekonomicznej w przypadku cech społeczno-ekonomicznych⁴ występuje najczęściej dobór dodatni, czyli na zasadzie podobieństwa. G.S. Becker (1990) tłumaczy taki stan rzeczy regulacją rynku małżeńskiego i istnieniem wzajemnej troskliwości. Rynek małżeński działa bowiem w taki sposób, by maksymalizowana była łączna użyteczność ze wszystkich małżeństw. Gdyby przyjąć za G.S. Beckerem następujące założenia: (i) użyteczność małżeństwa zależy tylko od jednej cechy, (ii) wzrost poziomu wykształcenia męża i żony zwiększa użyteczność małżeństwa, (iii) im wyższy poziom cechy, tym większy jej wpływ na użyteczność, wówczas poziom wykształcenia męża i żony wzajemnie wzmacniają swój wpływ na użyteczność małżeństwa, a połączenie wyższego wykształcenia z wyższym i podstawowego z podstawowym da większą użyteczność łączną niż małżeństwa mieszane. Wynika stąd, że to rynek małżeński lub szerzej społeczeństwo preferuje doборы homogamiczne w odniesieniu do wykształcenia (Becker 1990: 365–368). G.S. Becker dowodzi również, że występowanie czynnika emocjonalnego (miłości i wzajemnej troskliwości) czyni dobór dodatni cech społeczno-ekonomicznych bardziej atrakcyjnym dla partnerów.

W świetle teorii ekonomicznej asymetria we wzorach zawierania małżeństw wynika wyłącznie z niedoboru zasobów, nie jest więc kwestią wyboru. Jeśli w danym społeczeństwie kobiety nie zdobywają wykształcenia akademickiego (jeszcze w XIX wieku była to prawidłowość w Polsce i Europie powszechna), mężczyźni o wyższym wykształceniu będą żenili się z kobietami o poziomie wykształcenia niższym od swojego, choć teoretycznie powinni preferować partnerki o poziomie wykształcenia podobnym do własnego. Podobnie w dzisiejszych czasach mężczyźni będą częściej żenić z kobietami niżej od siebie wykształconymi, jeśli w danej populacji jest mniej wykształconych kobiet niż mężczyzn. Wynika z tego, że po oddzieleniu „efektu struktury” analiza nie powinna wykazywać występowania asymetrii wzorów zachowań.

Pojawia się jednak pytanie, co może być przyczyną braku wysoko wykształconych kobiet w populacji? Czy mogą być nią preferencje, a właściwie ich brak w odniesieniu do wykształcenia partnerki? A może to skłonność do hipergamii powoduje brak nacisku na kształcenie kobiet? Ten sposób ujęcia problemu proponują przedstawiciele nurtu psychologii ewolucyjnej (Buss 1996). Zdaniem D.M. Bussa występowanie hipergamii i homogamii jest skutkiem utrwalania się najbardziej efektywnych strategii doboru partnerskiego w historii naszego gatunku. Psychologia ewolucyjna zwraca uwagę na różnice w preferencjach mężczyzn i kobiet, które mają wynikać

⁴ G.S. Becker analizował wykształcenie i płace.

z odmienności roli biologicznej kobiet i mężczyzn. W przeszłości sukces reprodukcyjny kobiecie miało zapewniać znalezienie partnera, który ułatwi przetrwanie jej potomstwu, a więc, między innymi, partnera zasobnego. Sukces reprodukcyjny mężczyzny nie zależał od zasobów ekonomiczno-społecznych partnerki, lecz raczej od jej płodności i zdrowia, które warunkowały wydanie na świat zdrowego potomstwa. Poprzez przekazywanie genów jednostek wygrywających utrwalane były strategie, które gwarantowały największy sukces reprodukcyjny. Do dziś kobiety miałyby zwracać większą uwagę niż mężczyźni na symptomy zasobów potencjalnego partnera. Przyszłą zamożność mają obecnie sygnalizować: wykształcenie, status społeczny i zawód.

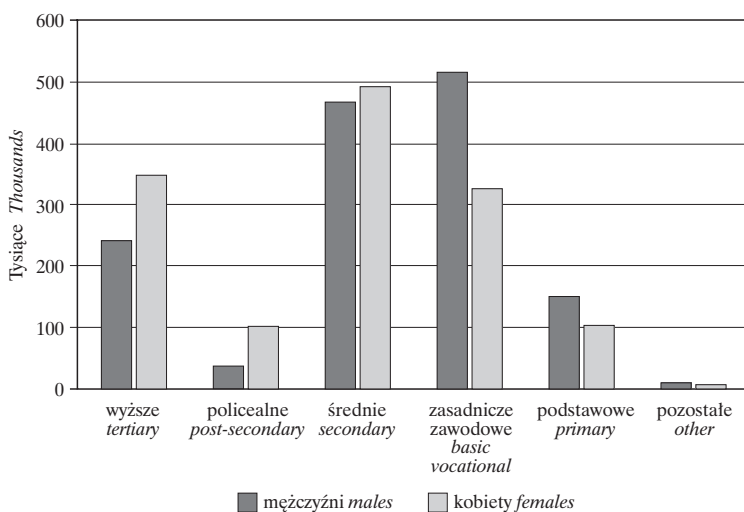
D.M. Buss dostrzega, że w wielu społeczeństwach kobiety nie mają bezpośredniego dostępu do władzy i zasobów finansowych lub mają dużo gorszy dostęp od mężczyzn, dlatego małżeństwo może czasem stanowić jedyną „drogę awansu społecznego” kobiet. Warto w tym miejscu zauważyć, że status społeczny kobiety nieaktywnej zawodowo rzeczywiście często określa się poprzez pozycję jej męża.

D.M. Buss rozwija również analizę sytuacji odwrotnej do tej określonej jako „strukturalna bezsilność kobiet”, opisuje, co się dzieje, „kiedy kobiety mają władzę”, a więc dostęp do zasobów bez pośrednictwa mężczyzn. Wątek preferencji małżeńskich kobiet, które „mają władzę” jest bardzo istotny z punktu widzenia analizy homogamii w Polsce. Zdecydowanie więcej Polek niż Polaków zdobywa wykształcenie wyższe, policealne i średnie, co więcej sytuacja taka utrzymuje się już od kilku dekad (rys. 1 i rys. 2). Badania, na które powołuje się D.M. Buss, dowodzą, że zamożne Amerykanki bardziej sobie cenią poziom wykształcenia i pozycję społeczną u potencjalnego partnera niż ich gorzej sytuowane rówieśniczki. W świetle tych badań kobiety szukają partnerów, którzy rozszerzą ich dostęp do zasobów, nawet jeśli są niezależne finansowo i znajdują się dosyć wysoko w hierarchii społecznej (Buss 1996, 63–64).

W myśl teorii ewolucyjnej mężczyźni o wysokim statusie społecznym powinni wiązać się z kobietami przede wszystkim atrakcyjnymi fizycznie. Wykształcenie i zarobki kobiet w tych związkach powinny kształtować się dowolnie i niezależnie od poziomu wykształcenia i zarobków ich mężów, pod warunkiem że różnica w wykształceniu i statusie społecznym nie stanowi poważnej bariery w dopasowaniu pod względem poglądów czy stylu życia. Można więc przypuszczać, że znaczne różnice w wykształceniu małżonków będą występować rzadko, jednak żona może często posiadać niższe wykształcenie niż mąż.

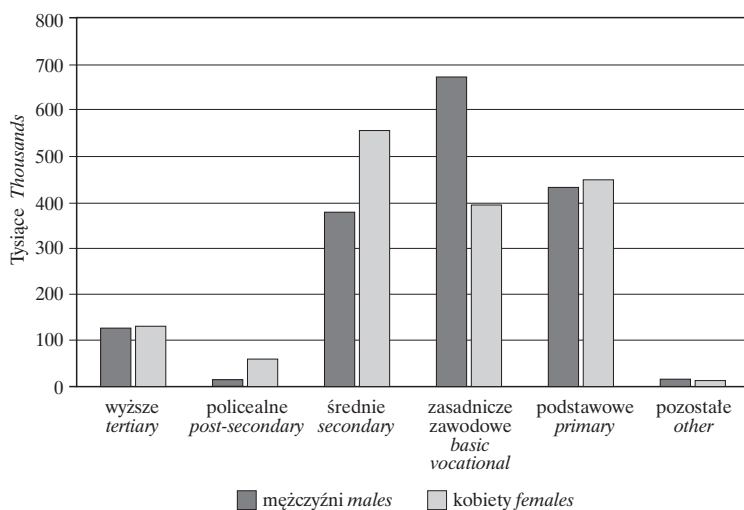
Wzory zachowań na rynku małżeńskim są w miarę stabilne w czasie, nie są jednak trwałą cechą danego społeczeństwa i mogą ulegać zmianom wskutek przemian społecznych. Niektóre koncepcje łączą wręcz skalę występowania homogamii małżeńskiej z fazą rozwoju społeczeństwa. Badania przekrojowe pozwoliły na zaobserwowanie w niektórych krajach wzrostu siły homogamii, podczas gdy w innych można dostrzec obecnie jej spadek, a w jeszcze innych – brak wyraźnej tendencji (Kalmijn 1998). Za wzrostem homogamii edukacyjnej w dzisiejszych czasach przemawia wzrost skolaryzacji społeczeństwa i rola szkoły (szczególnie uczelni wyższych) jako rynku matrymonialnego.

Rysunek 1. Ludność Polski w wieku 25–29 lat według płci i poziomu wykształcenia, NSP 2002
 Figure 1. Poland's population aged 25–29 by sex and education, Population Census 2002

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych spisu powszechnego.
 Source: own elaboration based on the population census data.

Rysunek 2. Ludność Polski w wieku 25–29 lat według płci i poziomu wykształcenia, NSP 1978
 Figure 2. Poland's population aged 25–29 by sex and education, Population Census 1978.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych spisu powszechnego.
 Source: own elaboration based on the population census data.

J. Smits, W. Ultee i J. Lammers (1998) wprowadzili jednak hipotezę przeciwną do powyższej mówiącą, że wybór małżeński opiera się obecnie przede wszystkim na czynnikach emocjonalnych, co prowadzi do spadku znaczenia wszyst-

kich czynników społeczno-ekonomicznych. Ostatecznie stworzyli teorię spajającą te rozbieżne poglądy: homogamia edukacyjna małżeństw wzrasta w krajach w fazie industrializacji, kiedy to wykształcenie jest podstawowym kryterium sukcesu społeczno-ekonomicznego i wyznacznikiem wyznawanych poglądów i wartości. W społeczeństwach postindustrialnych, w których prawie wszyscy mają zapewniony wysoki standard życia, romantyczne pobudki i indywidualizm zyskują na znaczeniu, co prowadzi do zmniejszenia się zakresu występowania homogamii edukacyjnej.

Kolejny przykład ewolucji wzorów doboru partnerskiego przedstawia V.K. Oppenheimer (1988). Jej zdaniem proces kojarzenia selektywnego ulega zmianom, gdy zmieniają się role społeczne mężczyzn i kobiet. Obserwowany w wielu krajach w drugiej połowie XX wieku wzrost udziału kobiet w rynku pracy prowadzi do różnorodnych zmian w procesie doboru partnerskiego. Po pierwsze, gdy sytuacja zawodowa kobiet i mężczyzn wyrównuje się, a specjalizacja ról męża i żony się zmniejsza, cechy uważane za ważne dla współmałżonka stają się bardziej symetryczne dla obu płci. Potencjalne żony coraz częściej oceniane są pod kątem statusu społeczno-ekonomicznego. Ponadto wzrost znaczenia pracy zawodowej w życiu kobiety pociąga za sobą pojawienie się w małżeństwie dwóch potencjalnych ścieżek kariery, co może stanowić źródło konfliktów między małżonkami. Maleje zatem możliwość dopasowywania się małżonków po ślubie, a więc rośnie znaczenie dobrego doboru partnerskiego. Dodatkowo niezależność finansowa kobiet od rodziców i męża pozwala na opóźnienie wieku zawarcia małżeństwa do momentu, gdy łatwiej jest przewidzieć przyszłe cechy społeczne partnera przez co maleją szanse na dobór przypadkowy. Warto zauważyć, że wszystkie te zmiany zdają się prowadzić do nasilenia homogamii małżeńskiej.

V.K. Oppenheimer zwraca również uwagę na zależność między sytuacją finansową kobiet a stanem wolnym. Uzyskanie niezależności finansowej ma umożliwić kobietom podniesienie „standardu akceptowalnego partnera” i podjęcie większego ryzyka pozostania w stanie wolnym. W świetle powyższych rozważań, w warunkach niezależności finansowej kobiet można mówić o stanie niezamężnym jako o rzeczywistej alternatywie dla wyboru partnera.

DANE I METODA ANALIZY

Do analizy wzorów doboru partnerskiego zostały wykorzystane dane Głównego Urzędu Statystycznego o związkach małżeńskich (lata 1975–2008) oraz zbiory danych o związkach z Europejskiego Sondażu Społecznego (dane z III rundy zrealizowanej w 2006 roku – ESS 2006) i Diagnozy Społecznej (rok 2007 – DS 2007).

Przeprowadzona analiza zawiera elementy statyczne i dynamiczne. Analiza statyczna bada wzory doboru w pary pod względem wykształcenia, pozycji zawodowej i pochodzenia występujące w Polsce w chwili obecnej. Sytuacja obecna oznacza tu lata 2006 i 2007, warto jednak zauważyć, że badany ogół małżeństw istniejących nie zmienia znacznie swej struktury z roku na rok. Analiza statyczna wykorzystuje więc dane ESS 2006 oraz DS 2007. Do analizy homogamii edukacyjnej zostały

użyte dane z obu badań, co dało możliwość weryfikacji wyników i wniosków na podstawie dwóch niezależnie losowanych prób. Analiza homogamii zawodowej bazuje na danych z ESS 2006, a analiza pochodzenia – na danych z DS 2007. Ze względu na rosnące znaczenie związków partnerskich, zostały one uwzględnione w tej części analizy, stanowią jednak niespełna 5 proc. badanych par. Podobne proporcje pomiędzy związkami małżeńskimi, a nieformalnymi występują w całej populacji Polski – według danych z ostatniego spisu powszechnego z 2002 roku związki małżeńskie stanowiły 98 proc. wszystkich istniejących związków.

Analiza dynamiczna, obejmująca zasięgiem lata 1975–2008, ma na celu śledzenie zmian we wzorach doboru małżeńskiego w ciągu ostatnich dziesięcioleci. Opiera się ona na danych GUS czerpanych z urzędów stanu cywilnego na temat charakterystyki demograficznej nowożeńców. Zaletą danych GUS w kontekście analizy dynamicznej jest fakt, że zmienna objaśniana, czyli liczba nowo zawartych małżeństw, jest zmienną strumieni. Zmiany struktury populacji generującej zdarzenia są więc dobrze widoczne nawet w krótkim przedziale czasowym. Ponadto dane te obejmują całą populację nowo zawartych małżeństw.

Głównym narzędziem zastosowanym w analizie są modele logarytmiczno-liniowe. Modele te – pozwalają oddzielić „efekt struktury”, wynikający z odmienności rozkładu danej cechy w populacji mężczyzn i kobiet, od siły „czystego” związku (Domański i Przybysz 2009: 65), która może być interpretowana jako skłonność czy preferencje.

Analiza związku pomiędzy cechami za pomocą modeli logarytmiczno-liniowych polega na testowaniu hipotez identyfikujących konkretne wzory, prawidłowości, dotyczące sposobu kojarzenia się określonych kategorii rozpatrywanej cechy u kobiet i mężczyzn. Niżej omówione zostaną jedynie kwestie kluczowe dla zrozumienia wyników przeprowadzonej analizy⁵.

Punktem wyjścia analizy log-liniowej jest model nasycony, czyli taki, w którym zmienna objaśniana wyjaśniana jest za pomocą maksymalnej liczby parametrów tak, by wartości, które przyjmuje ona w modelu były równe wartościom empirycznym. Parametrami tymi są: stała, „efekt główny” swoisty dla każdej kategorii cechy oraz parametr interakcji odrębny dla każdej kombinacji kategorii rozpatrywanej cechy u kobiet i mężczyzn, czyli dla każdej komórki w poniższej tablicy krzyżowej (tablica 1). Analiza polega na szukaniu modelu dobrze dopasowanego do danych, ale możliwie prostego i oznacza redukcję parametrów modelu nasyconego.

Modele log-liniowe mogą zakładać jednorodność rozkładów brzegowych cech lub uwzględniać ich odmienność. Wszystkie omawiane w tym artykule modele oparte są na modelach niezależności warunkowej tzn. uwzględniają odmienność rozkładów zmiennych objaśniających. Zastosowane modele zaliczają się do następujących grup: modele symetrii, modele dystansu i modele „przekraczania barier”. Modele symetrii zakładają, że dobór na głównej przekątnej (czyli ściśle homogamiczny, w którym partnerzy należą do identycznej kategorii badanej cechy) jak

⁵ Więcej na temat tej metody znaleźć można w publikacjach H. Domańskiego i D. Przybysza (Domański i Przybysz 2007, Przybysz 2004).

i poza główną przekątną jest zależny. Poza tym przyjmują, że mężczyźni i kobiety z jednej kategorii mają podobne preferencje co do partnerów z pozostałych kategorii. Z tej grupy wykorzystano model quasi-asyetrii QS.

Tablica 1. Tablica krzyżowa modelu logarytmiczno-liniowego nasyconego
Table 1. The cross table of saturated loglinear model

M/K	k_1	k_2	k_3	k_4
m_1	$\eta\alpha_1\beta_1\gamma_{11}$	$\eta\alpha_1\beta_2\gamma_{12}$	$\eta\alpha_1\beta_3\gamma_{13}$	$\eta\alpha_1\beta_4\gamma_{14}$
m_2	$\eta\alpha_2\beta_1\gamma_{21}$	$\eta\alpha_2\beta_2\gamma_{22}$	$\eta\alpha_2\beta_3\gamma_{23}$	$\eta\alpha_2\beta_4\gamma_{24}$
m_3	$\eta\alpha_3\beta_1\gamma_{31}$	$\eta\alpha_3\beta_2\gamma_{32}$	$\eta\alpha_3\beta_3\gamma_{33}$	$\eta\alpha_3\beta_4\gamma_{34}$
m_4	$\eta\alpha_4\beta_1\gamma_{41}$	$\eta\alpha_4\beta_2\gamma_{42}$	$\eta\alpha_4\beta_3\gamma_{43}$	$\eta\alpha_4\beta_4\gamma_{44}$

Źródło: Domański i Przybysz 2007: 66.
Source: Domański and Przybysz 2007: 66.

Równanie modelu nasyconego ma postać⁶:

$$F_{ij} = \eta\alpha_i\beta_j\gamma_{ij} \quad (1)$$

gdzie:

η – stała,

m_i, k_j – kategorie zmiennych objaśniających,

α_i, β_j – efekty główne, parametry które umożliwiają uwzględnienie różnic w rozkładzie danej cechy wśród mężczyzn i kobiet,

γ_{ij} – parametry interakcji,

F_{ij} – liczebność komórki.

Modele dystansu skupiają się na badaniu szans na zawieranie związków między reprezentantami różnych poziomów cech hierarchicznych. Zakładają, że wielkość szans na zawarcie małżeństwa uzależniona jest od liczby poziomów dzielących partnerów. Do tej kategorii należy model stałego dystansu FD. Zakłada on, że prawdopodobieństwo zawarcia małżeństwa spada proporcjonalnie do wzrostu liczby poziomów między partnerami. Model FD oprócz efektów głównych posiada tylko jeden parametr: „step”. Odwrotność tego parametru ($1/step$) interpretuje się jako średnią szansę na zawarcie małżeństwa pomiędzy osobami, które dzieli jeden poziom w hierarchii. Analogicznie, szanse na związek pomiędzy ludźmi, których dzielą dwie kategorie wylicza się z wyrażenia ($1/step^2$). W analizie wykorzystano również model dystansu nieliniowego FD1,5, który zakłada nierównomierny, szybszy wzrost dystansu wraz ze wzrostem liczby poziomów dzielących małżonków niż ma to miejsce w modelu FD.

Modele dystansu uwzględniają odległość w hierarchii, jednak przyjmują, że odległość pomiędzy dowolnymi sąsiadującymi kategoriami jest stała i równa odległości pomiędzy innymi sąsiadującymi kategoriami. W rzeczywistości poszczególne poziomy zmiennej mogą dzielić różne odległości. Problemowi temu wychodzą

⁶ Równanie w formie multiplikatywnej (za Domański i Przybysz 2007).

naprzeciw modele „przekraczania barier”. U podstaw modeli „przekraczania barier” leży założenie, że zawieranie małżeństw przez przedstawicieli różnych kategorii społecznych wiąże się z przekraczaniem barier społecznych (Domański i Przybysz 2007: 78). Ponieważ relacje między różnymi klasami czy grupami mogą być różne, bariery nie muszą zależeć od tego, ile poziomów należy pokonać, lecz od tego, jakie poziomy dzielą potencjalną parę.

Modele dystansu i „przekraczania barier” zakładają hierarchiczny układ kategorii, mogą więc być stosowane wyłącznie do badania zmiennych o skali porządkowej lub mocniejszej.

Do przedstawionych modeli wprowadza się często dodatkowe parametry. W niniejszej analizie zastosowano dodatkowe zmienne objaśniające Q2 i A. Zmienna Q2 przypisuje oddzielne parametry komórkom na głównej przekątnej, co reprezentuje istnienie ściślej homogamii we wszystkich grupach, ale o różnej sile w każdej z nich. Zmienna A wprowadza do modelu parametr asymetrii **a**.

W analizie asymetrii chodzi o sprawdzenie, które związki występują częściej: te, w których mężczyźni mają wyższe wykształcenie i status zawodowy od swoich partnerek, czy te dobrane odwrotnie. Omawiane dalej modele zostały tak skonstruowane, by wartości parametru asymetrii **a** większe od 1 świadczyły o częstszym występowaniu związków, w których mężczyzna ma wyższe wykształcenie bądź status zawodowy od partnerki. Wartości parametru mniejsze od 1 wskazują na relację odwrotną.

Analiza asymetrii wzorów zachowań w tym artykule bazuje na modelu quasi-asymetrii QS+A. W wyjątkowym przypadku, gdy parametr **a** w modelu quasi-asymetrii QS+A jest równy 1, model ten przyjmuje taką samą strukturę, jaką posiada model quasi-symetrii QS. Oznacza to, że model quasi-symetrii jest zagnieżdżony w modelu quasi-asymetrii i poprzez redukcję parametrów modelu bardziej złożonego QS+A można otrzymać model prostszy QS. Zależność ta umożliwia warunkowe porównanie tych dwóch modeli i ocenę, czy dodanie parametru asymetrii **a** prowadzi do istotnej statystycznie poprawy dopasowania modelu.

Kryteriami wyboru odpowiedniego modelu, którymi kierowano się w tej analizie, były: dopasowanie do danych empirycznych, prostota modelu i możliwość interpretacji. W przypadku danych dotyczących całej populacji do określenia stopnia dopasowania modeli używa się indeksu rozbieżności delta. Dopasowanie modelu do danych z próby wymaga dodatkowo użycia testów statystycznych. Służą do tego statystyka χ^2 i iloraz wiarygodności L^2 . Do oceny prostoty modeli wykorzystano indeks BIC.

STATUS PRZYPISANY

W literaturze na temat homogamii społeczno-ekonomicznej można wyróżnić dwa główne nurty: badania dotyczące statusu przypisanego albo statusu nabytego. Status przypisany, określane również jako pochodzenie społeczne, przysługuje nam z racji urodzenia w danej rodzinie. Status nabyty zdobywa się samemu, mierzy się

go na ogół za pomocą wykształcenia i pozycji zawodowej. Przedstawiona dalej analiza bada wzory doboru partnerskiego pod względem obu rodzajów statusu.

W ciągu XX wieku mała wpływ pochodzenia społecznego na dobór małżeński (Kalmijn 1998: 411). Najczęściej tłumaczy się to zmniejszeniem roli tak zwanych osób trzecich w procesie doboru oraz poszerzeniem możliwości. Młodzi ludzie są obecnie mniej zależni od rodziców i w związku z tym ich decyzje w mniejszym stopniu podlegają naciskowi i kontroli rodziny. Poza tym w dzisiejszych czasach młodzież spędza większą część życia w szkołach niż miało to miejsce kilkadziesiąt lat temu, szkoły zaś są w większości heterogeniczne pod względem pochodzenia społecznego uczniów.

Badanie pochodzenia społecznego małżonków jest szczególnie ważne w odniesieniu do kręgów kulturowych o tradycyjnym podziale ról, w których kobiety nie są aktywne zawodowo. Przeprowadzona analiza dla Polski miała na celu sprawdzenie, czy obecnie w ogóle występuje w naszym społeczeństwie homogamia pochodzeniowa. Jako miara pochodzenia zostało w tej analizie użyte wykształcenie ojca.

Odsetek małżeństw homogamicznych pod względem pochodzenia sięga na ogół około 30 proc. (Kalmijn 1998: 408, Kalmijn 1991: 499). W Polsce wynosi on obecnie około 28 proc. (obliczenia własne na podstawie danych DS 2007). Jednak po przyjrzeniu się danym można stwierdzić, że kombinacje pochodzenia partnerów odpowiadające zjawisku ścisłej homogamii nie występują częściej od innych układów cechy męża i żony.

Hipoteza o istnieniu korelacji pomiędzy wykształceniem ojca partnera a wykształceniem ojca partnerki, badana za pomocą testu chi-kwadrat, a także współczynnika tau-b-Kendalla, została odrzucona⁷. Dodatkowo model log-liniowy N, zakładający warunkową niezależność zmiennych, wykazuje dobre dopasowanie do danych empirycznych.

Można więc powiedzieć, że dobór partnerów ze względu na pochodzenie społeczne jest losowy przy uwzględnieniu odmiennych rozkładów brzegowych badanych zmiennych. Nie stwierdzono zatem wyraźnej zależności między pochodzeniem społecznym partnerów ani skłonności do homogamii bądź hipergamii ze względu na pochodzenie społeczno-ekonomiczne.

POZIOM WYKSZTAŁCENIA

Wykształcenie jest cechą najczęściej używaną w badaniu homogamii społecznej. Przemawia za tym kilka względów. Najwyższy uzyskany stopień wykształcenia jest wskaźnikiem, który dość dobrze prognozuje przyszły status społeczno-ekonomiczny, poza tym jest na ogół wcześniej znany niż pozycja zawodowa (Kalmijn 1991) i podlega mniejszym zmianom po ślubie (Kalmijn 1998). Dzięki temu mniejsze znaczenie ma fakt, czy badamy pary nowożeńców, czy też te same pary małżeńskie kilka lat

⁷ Współczynnik tau-b-Kendalla dla zmiennych wykształcenie ojca mężczyzny i wykształcenie ojca kobiety przyjmuje wartość -0,04, korelacja jest statystycznie nieistotna przy poziomie istotności 0,05.

później – zmiany nie powinny być liczne, przynajmniej przy średnim wieku zawierania małżeństwa powyżej 25lat⁸, czyli takim, jaki obecnie jest w Polsce. Warto przypomnieć w tym miejscu, że według koncepcji ewolucyjnej dobór partnerski dokonuje się raczej na podstawie łatwo dostępnych przesłanek przyszłej zasobności, takich jak wykształcenie, niż faktów.

Do analizy statycznej ogółu małżeństw istniejących w Polsce wykorzystano dane z Europejskiego Sondażu Społecznego z 2006 roku i z Diagnozy Społecznej z 2007 roku. Zostały one potraktowane jako dwa niezależne źródła informacji na ten sam temat.

Do analizy kształtowania się homogamii edukacyjnej w czasie wykorzystano dane GUS. Dotyczą one małżeństw nowo zawartych, a więc analiza dynamiczna uwzględnia jedynie małżeństwa z zerowym stażem. Pierwsze zanotowane dane na temat poziomu wykształcenia nowożeńców pochodzą z 1975 roku. Ta analiza obejmuje lata 1975–2008. W badanym przedziale czasu rocznie w Polsce zawieranych było od 200 do 330 tysięcy małżeństw.

W statycznej części analizy homogamii edukacyjnej zmienną wykształcenie podzielono na pięć kategorii: (i) wyższe, (ii) policealne, (iii) średnie, (iv) niepełne średnie, (v) podstawowe. Przy analizie obu zbiorów zastosowano tę samą klasyfikację.

W analizie dynamicznej zbiorów danych GUS podzielono na następujące kategorie: (i) wykształcenie wyższe, (ii) policealne i średnie pełne (maturalne), (iii) niepełne średnie (w tym zasadnicze zawodowe), (iv) podstawowe. Podział ten był podyktowany potrzebą ujednoczenia kategorii w całym rozpatrywanym okresie, bowiem dane GUS dotyczyły różnej agregacji poszczególnych kategorii wykształcenia. Wykształcenie gimnazjalne, które pojawia się po raz pierwszy w danych z 2004 roku, zostało w pierwszej wersji modelu dołączone do kategorii wykształcenia średniego niepełnego. W drugiej wersji modelu osoby o wykształceniu gimnazjalnym zostały wyłączone z analizy⁹. Ze względu na niewielką liczbę nowożeńców o wykształceniu gimnazjalnym decyzja o łączeniu bądź odrzuceniu tej kategorii praktycznie nie ma wpływu na wyniki. Jedyne, ale znaczący wyjątek stanowi analiza asymetrii, o czym będzie mowa dalej.

W większości krajów homogamia edukacyjna małżeństw jest dość często spotykana. Odsetki małżeństw homogamicznych plasują się na ogół w przedziale 50–60 proc. (Kalmijn 1998, Kalmijn 1991) lub wręcz 50–70 proc. (Domański i Przybysz 2007). W świetle przeprowadzonej analizy można powiedzieć, że obecnie w Polsce ponad połowę wszystkich związków małżeńskich i nieformalnych stanowią pary ściśle homogamiczne pod względem wykształcenia (52 proc. w danych z Diagnozy Społecznej i 53 proc. w danych z Europejskiego Sondażu Społecznego).

⁸ Wiek środkowy nowożeńców według danych GUS na 2007 rok wynosił ponad 25 lat dla kobiet i ponad 27 – dla mężczyzn.

⁹ O typie łączenia danych w pierwszej wersji modelu przesądziła szczególnie niska wartość parametru dla bariery pomiędzy wykształceniem średnim niepełnym, a gimnazjalnym uzyskana w modelu „przekraczania barier” z siedmioma kategoriami, wyznaczonym dla 2005 roku. Wadą takiego łączenia jest wzmocnienie homogamii w kategorii wykształcenia średniego niepełnego. Główną wadą drugiej wersji modelu jest nielosowe usunięcie części danych.

Względny odsetek związków homogamicznych¹⁰ wśród małżeństw zawieranych każdego roku, utrzymywał się w latach 1975–2008 na relatywnie stałym poziomie pomiędzy 52 proc. a 54 proc. Ponad połowa zawieranych każdego roku małżeństw to małżeństwa ściśle homogamiczne pod względem wykształcenia.

Tablica 2. Siła homogamii – parametry głównej przekątnej z modelu quasi-symetrii
Table 2. Homogamy strength – diagonal parameters from the quasi-symmetry model

Źródło danych <i>Data source</i>	Wykształcenie <i>education level</i>				
	wyższe <i>tertiary</i>	policealne <i>post-secondary</i>	średnie <i>secondary</i>	niepełne średnie <i>secondary incomplete</i>	podstawowe <i>primary</i>
DS 2007	12,22	4,86	1,33	2,27	21,80
ESS 2006	8,89	4,96	1,45	3,18	14,88

Źródło: obliczenia własne.
Source: own calculations.

Do analizy siły „czystej” homogamii w poszczególnych grupach został wybrany model quasi-symetrii QS¹¹. Parametry głównej przekątnej tego modelu dla danych dotyczących ogółu małżeństw (tablica 2) sugerują, że najsilniejsza homogamia małżeńska występuje wśród osób o wykształceniu podstawowym, drugą najbardziej homogamiczną grupę stanowią osoby o wykształceniu wyższym. Informacje na temat silniejszego działania homogamii w skrajnych kategoriach pojawiają się często w tego typu badaniach (Domański i Przybysz 2007, Kalmijn 1998). Przy hierarchicznym układzie kategorii obie skrajne grupy sąsiadują w hierarchii społecznej tylko z jedną inną grupą każda (podczas gdy grupy środkowe sąsiadują z dwoma) i mają możliwość ruchu tylko w jedną stronę, tj. w górę lub w dół hierarchii, co może osłabiać heterogamię w tych grupach (Kalmijn 1998). Najsłabsza homogamia małżeńska cechuje kategorię osób o wykształceniu średnim. We wszystkich grupach parametry są większe od jedności, co oznacza, że przedstawiciele każdej z nich mają większe szanse na zawarcie małżeństwa z reprezentantem tej samej kategorii niż na małżeństwo heterogamiczne.

Siła homogamii wyraźnie spadła w większości kategorii w ciągu ostatnich dekad. W kategorii wykształcenia policealnego i średniego utrzymuje się ona od lat na mniej więcej takim samym niskim poziomie – blisko wartości 1, co świadczy o tym, że skłonności do homogamii są w tej kategorii niewielkie. W całym badanym okresie najsilniejsza homogamia cechowała kategorie skrajne (małżonków o wykształceniu wyższym bądź podstawowym). Jednak właśnie te od lat najbardziej ekskluzywne grupy ulegały najsilniejszym przemianom, odnotowano bowiem w nich największy

¹⁰ Stosunek liczby małżeństw homogamicznych do całkowitej liczby małżeństw.

¹¹ Parametry do analiz brane są wyłącznie z modeli, które wykazują dobre dopasowanie do danych.

spadek homogamii. Na podstawie przedstawionych wyników można przypuszczać, że siła homogamii edukacyjnej w Polsce generalnie zmalała, co oznacza wzrost otwartości społecznej. Spostrzeżenia te potwierdza analiza kształtowania się średniego dystansu i barier.

Parametr „step” z modelu stałego dystansu FD+Q2 dla danych z ESS 2006 i DS 2007 wynosi około 0,3 (tablica 3), co oznacza, że szanse na zawarcie związku maleją średnio trzykrotnie wraz z każdym kolejnym poziomem dzielącym potencjalnych partnerów. Osoby z kategorii sąsiadujących mają średnio trzy razy mniejsze szanse na małżeństwo niż potencjalni partnerzy z tej samej grupy. Szanse na zawarcie związku, gdy potencjalnych partnerów dzielą dwa poziomy wykształcenia, są osiem do dziewięciu razy mniejsze od szansy zawarcia związku homogamicznego ($1/step^2$). Związki osób z kategorii skrajnych występują ze średnią częstością raz bądź dwa razy na sto par.

Tablica 3. Parametr „step” z modeli stałego dystansu (FD+Q2) i asymetrii z modeli quasi-asymetrii (QS+A)

Table 3. “Step” parameter from the fixed-distance model (FD+Q2) and asymmetry parameter from the quasi-symmetry models (QS+A)

Źródło danych <i>Data source</i>	parametr „step” <i>step parameter</i>	parametr asymetrii <i>asymmetry parameter</i>
DS 2007	0,35	1,03
ESS 2006	0,32	0,89

Źródło: obliczenia własne.

Source: own calculations.

Wartość parametru „step” nieznacznie wahała się w czasie, jednak parametr „step” lepiej dopasowanego z dwóch przedstawionych modeli (FD1,5+Q2) z biegiem lat zbliża się do 1, co wskazuje na lekki spadek dystansu i wzrost otwartości społecznej¹².

Następnym krokiem w badaniu rozwarstwienia społeczeństwa jest poszukiwanie szczególnie wysokich barier. Ten fragment analizy oparto na modelu „przekraczania barier” B+Q2¹³. Wszystkie bariery w nim uwzględnione wyraźnie zmalały w badanym czasie, co ponownie wskazuje na wzrost otwartości społecznej. Przez wiele lat najwyższa bariera znajdowała się pomiędzy najwyższymi poziomami wykształcenia, oddzielała ona wykształcenie wyższe od policealnego łączonego ze średnim. Istnieją podstawy, by sądzić, że osoby o wykształceniu wyższym stanowiły w przeszłości grupę zdecydowanie najbardziej ekskluzywną i odrębną społecznie.

¹² W przypadku danych z ESS 2006 i DS 2007 lepsze dopasowanie wykazywał model dystansu liniowego FD+Q2, natomiast w przypadku danych GUS – model dystansu nieliniowego FD1,5+Q2.

¹³ Pierwsza bariera dzieli kategorię wykształcenia wyższego od policealnego i średniego, druga – osoby o wykształceniu policealnym i średnim od osób o wykształceniu średnim niepełnym, a trzecia – kategorię wykształcenia zasadniczego zawodowego (średniego niepełnego) od podstawowego.

Tablica 4. Siła homogamii – parametry głównej przekątnej modelu quasi-symetrii
 Table 4. Homogamy strength – diagonal parameters from the quasi-symmetry model

Rok Year	Wykształcenie education level			
	wyższe tertiary	policealne i średnie secondary and post-secondary	niepełne średnie secondary incomplete	podstawowe primary
1975	17,26	1,33	2,62	6,60
1980	14,84	1,37	2,59	5,90
1985	13,56	1,38	2,40	5,79
1990	14,79	1,46	2,49	5,64
1995	13,96	1,39	2,30	5,50
2000	11,84	1,37	2,09	5,64
2005	9,43	1,37	1,88	5,17
2007	9,23	1,45	1,80	4,34

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.
 Source: own calculations based on the GUS data.

Kategoria osób o wykształceniu wyższym podlegała szczególnie dużym zmianom w badanym okresie. Warto zauważyć, że zmiany we wzorach zachowań towarzyszyły znacznemu zwiększeniu się liczebności tej grupy i wzrostowi jej udziału w populacji. Wartości parametrów w modelach logarytmiczno-liniowych wskazują na wyraźny spadek homogamii w tej grupie i na relatywnie największy wzrost otwartości społecznej. W latach 70. kategorię osób o wykształceniu wyższym cechowała kilkakrotnie silniejsza homogamia (tablica 4) niż pozostałe grupy, jej siła spadała jednak szybciej niż w innych kategoriach. Najwyżej położona w hierarchii i jednocześnie najgłębsza bariera również zmalała i przyjęła w 2007 roku prawie taką samą wartość jak druga bariera (tablica 5).

Na początku badanego okresu, czyli w drugiej połowie lat 70. osoby o wykształceniu wyższym tworzyły grupę o małej liczebności, o wiele bardziej zamkniętą od pozostałych. W ciągu trzydziestu lat znacznie zbliżyła się ona do innych w wymiarze społecznym. Wzrost liczebności osób o wyższym wykształceniu w przypadku Polski był związany ze wzrostem dostępności i popularności wykształcenia wyższego. Po roku 1990 liczba szkół wyższych i policealnych wzrosła kilkakrotnie. W roku 2007 1,93 miliona osób było na studiach, liczba ludności w wieku 19-24 lata w tym czasie wynosiła niespełna dwa razy tyle. Obecnie prawie co drugi Polak z tej grupy jest studentem. Wykształcenie wyższe straciło elitarny charakter, co mogło wpłynąć na wzrost otwarcia społecznego tej grupy i zmianę preferencji jej przedstawicieli.

Zanim przejdziemy do interpretacji kształtowania się asymetrycznych wzorów zachowań, warto przypomnieć specyficzne uwarunkowania strukturalne związane z rozkładem wykształcenia w populacji Polski. Od wielu lat zdecydowanie więcej kobiet niż mężczyzn zdobywa wykształcenie wyższe, policealne i średnie (rys. 1 i rys. 2). Rozkład wykształcenia mężczyzn w badanej populacji małżeństw nowo zawartych również różni się od rozkładu wykształcenia kobiet. Różnice między tymi

rozkładami powodują asymetrię strukturalną. W całym badanym przedziale czasu małżeństwa, w których żony były lepiej wykształcone od mężów, były liczniejsze od małżeństw, w których mężowie byli wyżej wykształceni od partnerek.

Tablica 5. Parametr „step” z modeli stałego dystansu (FD+Q2, FD1,5+Q2) i parametry barier z modelu „przekraczania barier” (B+Q2)

Table 5. “Step” parameter from the fixed-distance model (FD+Q2) and parameters from the boundary model (B+Q2)

rok year	parametr „step” step parameter		bariera boundaries		
	z modelu dystansu liniowego from the linear- distance model	z modelu dystansu nieliniowego from the non-linear distance model	b ₁	b ₂	b ₃
1975	0,39	0,53	0,17	0,19	0,45
1980	0,38	0,53	0,18	0,20	0,45
1985	0,39	0,53	0,19	0,23	0,45
1990	0,39	0,54	0,18	0,22	0,46
1995	0,39	0,54	0,19	0,24	0,49
2000	0,37	0,53	0,23	0,25	0,48
2005	0,38	0,56	0,26	0,31	0,48
2007	0,38	0,55	0,27	0,27	0,57

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Source: own calculations based on the GUS data.

Przedstawione w tablicy 6 liczby świadczą raczej o wzrastającym niedopasowaniu partnerów na rynku matrymonialnym pod względem wykształcenia niż o rosnącej skłonności do asymetrycznego doboru. Układ preferencji pozwoli określić analiza modeli quasi-asymetrii QS+A.

Parametr asymetrii w zbiorze danych z DS 2007 wyniósł 1,03 (tablica 3), co mogłoby sugerować słabą skłonność do hipergamii w tej próbie. Model ten jest jednak tak samo dobrze dopasowany do danych, co prostszy od niego model quasi-symetrii. W tej sytuacji należy wybrać jako lepszy model prostszy. Nie ma więc podstaw, by przyjąć, że w populacji również występuje skłonność do zawierania takich związków, w których mężczyzna ma wyższe wykształcenie od partnerki. Ujawniającym się tu wzorem jest symetria zachowań mężczyzn i kobiet w kwestii doboru partnerskiego.

Parametr asymetrii uzyskany w tym samym modelu w zbiorze danych dla Polski z ESS 2006 sugeruje, że istnieją większe szanse na zawarcie związku, w którym kobieta ma wykształcenie wyższe od partnera niż związku, w którym mężczyzna jest wyżej wykształcony od partnerki. Oznacza to, że w tym zbiorze danych daje się zauważyć asymetrię wzorów doboru partnerskiego o przeciwnym kierunku do hipergamii małżeńskiej. Sytuacja taka występuje na świecie dość rzadko, oprócz Polski zaobserwowano ją na Ukrainie oraz w Irlandii i Finlandii (Domański i Przybysz 2007). W przypadku danych z ESS 2006 model quasi-asymetrii jest lepiej

dopasowany do danych empirycznych niż model quasi-symetrii, jednak dodanie parametru asymetrii nie zwiększa dopasowania modelu w sposób istotny statystycznie. Sugeruje to, że w rzeczywistości pełna symetria we wzorach doboru pod względem wykształcenia jest równie prawdopodobna, jak i lekka przewaga po stronie wyższego wykształcenia kobiet.

Tablica 6. Wskaźniki asymetrii strukturalnej
Table 6. Indicator of structural asymmetry

Rok/year	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2007
wykształcenie żony wyższe niż męża <i>wives higher educated than husbands</i>	25%	29%	29%	28%	29%	31%	33%	33%
wykształcenie męża wyższe niż żony <i>husbands higher educated than wives</i>	22%	19%	19%	18%	18%	17%	15%	14%

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.
Source: own calculations based on the GUS data.

Statyczna analiza asymetrii dała przeciwstawne wyniki w dwóch zbadanych próbach, jednak w odniesieniu do populacji należy przyjąć, że w Polsce mężczyźni i kobiety przejawiają podobne preferencje w kwestii doboru partnerskiego. Na podstawie tych danych nie można jednoznacznie stwierdzić, czy w Polsce w ogóle występuje asymetria we wzorach doboru pod względem wykształcenia. Analiza dynamiczna rzuca więcej światła na tę kwestię.

Dynamiczna część analizy asymetrii została oparta na dwóch równoważnych modelach, z których pierwszy uwzględnia osoby o wykształceniu gimnazjalnym, drugi nie czyni tego. Oba modele wykazują bardzo dobre dopasowanie do danych empirycznych, przyporządkowują w rozkładzie mniej niż jeden procent populacji inaczej niż ma to miejsce w rzeczywistości¹⁴.

Tablica 7. Parametr asymetrii z modeli QS+A dla lat 1975–2007
Table 7. Asymmetry parameter of quasi-symmetry models QS+A (dynamic analysis 1975–2007)

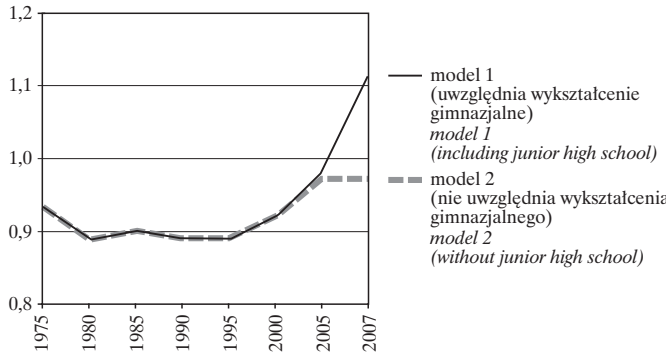
Rok/year		1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2007
parametr asymetrii <i>asymmetry parameter</i>	model 1	0,93	0,89	0,90	0,89	0,89	0,92	0,98	1,12
	model 2	0,93	0,89	0,90	0,89	0,89	0,92	0,97	0,97

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.
Source: own calculations based on the GUS data.

¹⁴ Dopasowanie modeli do danych jest bardzo podobne. W obu przypadkach indeks rozbieżności jest mniejszy od 1 proc.: dla pierwszego modelu wynosi 0,21 proc., a dla drugiego – 0,22 proc.

Rysunek 3. Parametr asymetrii z modeli QS+A dla lat 1975–2007

Figure 3. Asymmetry parameter of quasi-symmetry models QS+A (dynamic analysis 1975–2007)

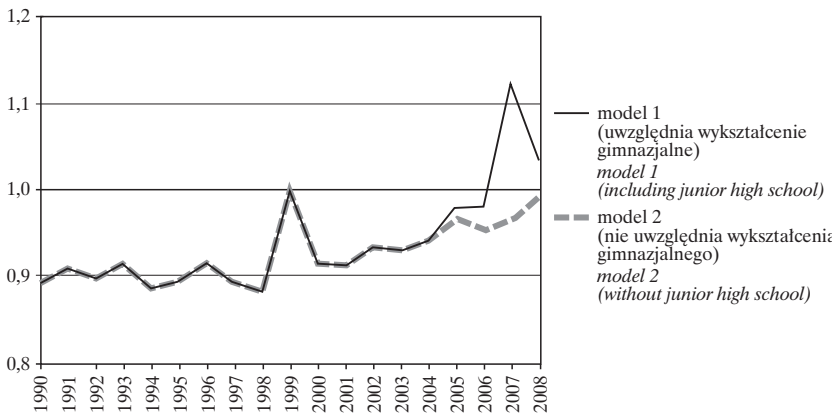

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Source: own calculations based on the GUS data.

Rysunek 4. Parametr asymetrii z modeli QS+A dla lat 1990–2008

Figure 4. Asymmetry parameter of quasi-symmetry models QS+A (dynamic analysis 1990–2008)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Source: own calculations based on the GUS data.

W Polsce przez wiele lat istniała asymetria wzorów doboru partnerskiego pod względem wykształcenia. W ostatnich czterech dekadach wśród nowo zawartych małżeństw pary, w których żony miały wyższe wykształcenie od swoich mężów występowały częściej niż wskazywałyby na to efekty strukturalne. Różnice nie są co prawda znaczne, można jednak uznać, że w Polsce przez wiele lat występowała w niewielkim zakresie asymetria wzorów zawierania małżeństw oraz, że miała ona inny kierunek niż przyjmuje się na ogół w literaturze – mężczyźni wykazywali tendencje do poślubiania partnerek o wyższym wykształceniu od własnego. Zdaje się to przeczyć teorii uznającej małżeństwo za jedną z „drog awansu” społeczno-ekonomicznego kobiet, jak również tezie, że kobiety w większym stopniu kierują się

przesłankami statusu i zasobów materialnych partnera niż mężczyźni (Buss 1996). Założenie, że małżeństwo może być popularną „drogą awansu” mężczyzn, jest jednak założeniem na wyrost, co wykaże analiza pozycji zawodowej małżonków.

Rys. 3 ilustruje, jak kształtował się parametr asymetrii w latach od 1975 do 2007, zaś rys. 4 przedstawia dokładniejszą analizę ostatnich dwóch dekad (lata 1990–2008). Najsilniejsza asymetria miała miejsce w latach 80. i 90. Od końca lat 90. parametr asymetrii konsekwentnie dąży do 1, co oznacza wyrównywanie się proporcji i zbliżanie się do symetrii wykształceniowej nowożeńców. Można przyjąć, że w ciągu ostatnich kilku lat asymetria edukacyjna (ale tylko ta niewynikająca z czynników strukturalnych) praktycznie zanikła. Według pierwszego z modeli, w którym wykształcenie gimnazjalne dołączone zostało do wykształcenia średniego niepełnego, parametr asymetrii wskazuje wręcz na pojawienie się hipergamii. Należy jednak sceptycznie podchodzić do tego wyniku. Drugi model, w którym z analizy wyłączono osoby o wykształceniu gimnazjalnym, wskazuje na utrzymywanie się nieznacznej przewagi małżeństw, w których kobiety mają wyższe wykształcenie od mężów. Biorąc pod uwagę wyniki analizy dynamicznej i statycznej wykształcenia (model quasi-asymetrii dla danych z DS 2007), najtrafniejsze wydaje się stwierdzenie, że wśród małżeństw zawieranych obecnie w Polsce asymetria edukacyjna zanika lub już zanikła.

Obserwowany w Polsce przez wiele lat wysoki odsetek małżeństw, w których kobieta ma wyższe wykształcenie niż jej mąż, wynika w głównej mierze z ograniczeń strukturalnych, choć jest też w pewnym stopniu skutkiem preferencji do zawierania tego typu związków.

Wyniki analizy kolidują z teorią ekonomiczną mówiącą, że asymetria we wzorach zachowań jest wyłącznie powodowana brakiem zasobów, choć z drugiej strony nie da się wykluczyć, że preferencje kształtowały się pod wpływem ograniczeń strukturalnych. Od lat utrzymuje się w Polsce przewaga liczebna kobiet z wykształceniem wyższym bądź policealnym i przez wiele lat znajdowało to odzwierciedlenie we wzorach doboru małżeńskiego. Jest bardzo prawdopodobne, że Polki często wybierały mężczyzn o niższym poziomie wykształcenia z powodu niedoboru potencjalnych partnerów o równym bądź wyższym poziomie wykształcenia. Z drugiej strony, w ostatnich latach asymetria w doborze partnerskim wyraźnie spadła, choć w dalszym ciągu znacznie więcej kobiet niż mężczyzn zdobywa wykształcenie wyższe. Ograniczenia strukturalne nie ustąpiły, jednak preferencje najwyraźniej uległy zmianom. Do interpretacji tej zmiany pomocne jest podejście ewolucyjne: maleje liczba małżeństw, w których kobiety mają przewagę wykształceniową, a rośnie liczba kobiet pozostających w stanie wolnym. Obecnie kobiety mając wybór pomiędzy małżeństwem z partnerem o niższym poziomie wykształcenia a stanem wolnym, częściej niż w latach 70. czy 80. wybierają stan wolny. Większa zbieżność pomiędzy sytuacją na rynku matrymonialnym a wzorami doboru partnerskiego w poprzednich dekadach może świadczyć pośrednio o tym, że stan wolny nie był wcześniej uznawany za opcję wyboru. W Polsce zmiana ta zdaje się wynikać przede wszystkim ze wzrostu akceptacji społecznej takiego stylu życia, w mniejszym stopniu ze wzrostu niezależności finansowej kobiet, za czym opowiada się V.K. Oppenheimer (1988). Hipoteza

Oppenheimer może jednak również znaleźć potwierdzenie w polskich realiach pod warunkiem, że rozszerzymy jej założenia. Dowodzi ona związku pomiędzy niezależnością finansową kobiet, mierzoną ich aktywnością zawodową, a liczbą kobiet pozostających w stanie niezamężnym. W Polsce aktywność zawodowa kobiet jest zjawiskiem powszechnym praktycznie od lat 50., a spadek skłonności do zawierania małżeństw obserwowany jest dopiero od kilkunastu lat. Gdyby jednak rozszerzyć listę czynników wpływających na niezależność finansową o poziom zarobków, hipoteza ta znajduje potwierdzenie. W gospodarce planowanej poziom płac realnych był niski, w związku z czym małżeństwo mogło znacznie ułatwiać utrzymanie się obojgu partnerom. Dodatkowo kobiety częściej niż mężczyźni znajdowały zatrudnienie w słabo płatnych zawodach i branżach (Kotowska i Sztanderska 2007).

Wyniki analizy wzorów zawierania związków zdają się zgadzać z inną tezą V.K. Oppenheimer mówiącą, że kryteria doboru partnera stają się bardziej symetryczne, gdy zwiększa się znaczenie kobiet na rynku pracy. Jak już wspomniano, aktywność zawodowa kobiet w gospodarce centralnie planowanej była wysoka, co wynikało z polityki pełnego zatrudnienia. W takich warunkach status społeczno-ekonomiczny kobiety zyskuje na znaczeniu jako kryterium doboru partnerskiego i odgrywa w tym procesie taką samą rolę jak status mężczyzny.

Przewaga wykształcenia kobiet nad wykształceniem mężczyzn wśród nowo zawartych małżeństw utrzymuje się od początku badanego okresu, tj. od roku 1975. Najnowszą tendencją na rynku matrymonialnym jest wzrost poziomu wykształcenia męża w odniesieniu do wykształcenia żony. Z jednej strony wiąże się on z rosnącą liczbą dorosłych ludzi nieżyjących w trwałych związkach, z drugiej strony może zwiastować zwrot w kierunku bardziej tradycyjnego modelu rodziny, w której na mężczyźnie spoczywa obowiązek zdobywania środków finansowych na jej utrzymanie. Pojawiają się opinie (Janczewska i Klinger 2008), że pokolenie obecnych dwudziesto-, dwudziestoparolatek znacznie różni się pod względem poglądów na swoje dalsze życie od kobiet, które wchodziły w dorosłe życie w latach 90. Te starsze większą wagę przykładają do kariery i rozwoju zawodowego. Obecne dwudziestolatki stawiają w hierarchii wartości na szczególnym miejscu rodzinę i aktywność w pozazawodowej sferze życia.

POZYCJA ZAWODOWA

Pozycja zawodowa jest w dużym stopniu determinowana przez wykształcenie. W badanych zbiorach danych wykształcenie i pozycja zawodowa respondentów korelowały ze sobą dość wyraźnie¹⁵, dlatego można oczekiwać, że wyniki analizy homogamii edukacyjnej znajdą odbicie we wzorach doboru pod względem pozycji zawodowej.

¹⁵ Wykształcenie i pozycja zawodowa respondenta były ze sobą skorelowane na poziomie około 0,5 (współczynnik tau-b-Kendalla), korelacja była istotna statystycznie już na poziomie istotności 0,01.

Status zawodowy w pewnych sytuacjach może lepiej określać styl życia, zasoby kulturowe, upodobania, normy i systemy wartości jednostki niż poziom wykształcenia, gdyż z jednej strony uwzględnia zdobyte wykształcenie, z drugiej zaś – kierunek kształcenia i rozwoju (Domański i Przybysz 2007), ponadto silniej koreluje z poziomem dochodów.

Pozycja zawodowa nie posiada tak przejrzystej skali jak wykształcenie, co utrudnia jej analizę, ale badanie tej pozycji ukazuje za to wielowymiarowy charakter podziałów społecznych. Nie tylko hierarchia zawodowa ma wpływ na podziały, ale również specyficzny charakter pracy, na który składają się, między innymi, izolacja terytorialna grup czy różnice w stosunku do własności.

Do konstrukcji zmiennej: pozycja zawodowa partnerów (określanej dalej również jako: zawód, status społeczno-zawodowy) został w tej pracy użyty schemat EGP (klasyfikacja zawodów Erikson-Goldthorpe-Portocarero). Jego budowa uwzględnia cztery cechy wyraźnie różnicujące położenie jednostek na rynku pracy: charakter pracy (podział na pracowników umysłowych, fizycznych i rolników), poziom kwalifikacji pracownika (w przypadku pracowników umysłowych wyodrębnia kwalifikacje wyższe, średnie i zrutynizowane), stanowisko zajmowane w hierarchii organizacyjnej i stosunek własności¹⁶. Podstawowa wersja EGP posiada 11 kategorii, ze względu na praktycznych w przedstawionej analizie zastosowano podział na 5 kategorii. Są to: (i) wyższe kadry kierownicze i inteligencja, (ii) pozostali pracownicy umysłowi (kategoria określana w literaturze również jako *service class* lub pracownicy umysłowi niższego szczebla), (iii) właściciele firm, (iv) pracownicy fizyczni i (v) rolnicy. W skład pierwszej kategorii wchodzi inteligencja, wyższe kadry kierownicze przedsiębiorstw (w tym właściciele największych przedsiębiorstw) i urzędnicy państwowi, do drugiej należą kierownicy wydziałów, księgowi, technicy, pracownicy umysłowi wykonujący rutynowe prace biurowe, pracownicy umysłowi w handlu i usługach oraz pielęgniarce, do trzeciej kategorii zalicza się właściciele firm oraz osoby samozatrudniające się (poza rolnictwem), w czwartej kategorii wyróżnia się zarówno robotników wykwalifikowanych i niewykwalifikowanych, w skład piątej wchodzi właściciele gospodarstw i robotnicy rolni.

Ścisła homogamia zawodowa występuje rzadziej niż edukacyjna, na ogół dotyczy około 20–40 proc. małżeństw w danym społeczeństwie (Kalmijn 1998, Kalmijn 1991, Domański i Przybysz 2007). W danych dla Polski z trzeciej rundy ESS 2006 związki ściśle homogeniczne pod względem pozycji zawodowej stanowiły 40 proc. par.

Tablica 8 ilustruje siłę homogamii w poszczególnych kategoriach zawodowych, parametry zaczerpnięto z modelu quasi-symetrii QS. Parametry głównej przekątnej wskazują na silną homogamię w dwóch skrajnych kategoriach, podobna sytuacja miała miejsce w przypadku wykształcenia. Bardziej zaskakująca jest silna homogamia kategorii właściciele firm, która jest w przyjętej hierarchii zawodowej kategorią środkową. Najsilniejsza homogamia występuje w kategorii rolnicy. Można ją tłumaczyć skrajnym położeniem tej grupy w hierarchii zawodowej, ale również

¹⁶ Więcej na temat schematu EGP znaleźć można w pracy (Domański i Przybysz 2003).

specyfiką pracy polegającą na izolacji terytorialnej. Rolnicy pracują i mieszkają na wsi, natomiast większość przedstawicieli pozostałych grup żyje w miastach.

Tablica 8. Parametr asymetrii z modeli QS+A dla lat 1990–2008

Table 8. Asymmetry parameter of quasi-symmetry models QS+A (dynamic analysis 1990–2008)

Rok/year		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
parametr asymetrii <i>asymmetry parameter</i>	model 1	0,89	0,91	0,90	0,91	0,89	0,89	0,92	0,89	0,88	1,00
	model 2	0,89	0,91	0,90	0,91	0,89	0,89	0,92	0,89	0,88	1,00
Rok/year		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	
parametr asymetrii <i>asymmetry parameter</i>	model 1	0,92	0,91	0,93	0,93	0,94	0,98	0,98	1,12	1,03	
	model 2	0,92	0,91	0,93	0,93	0,94	0,97	0,95	0,97	0,99	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

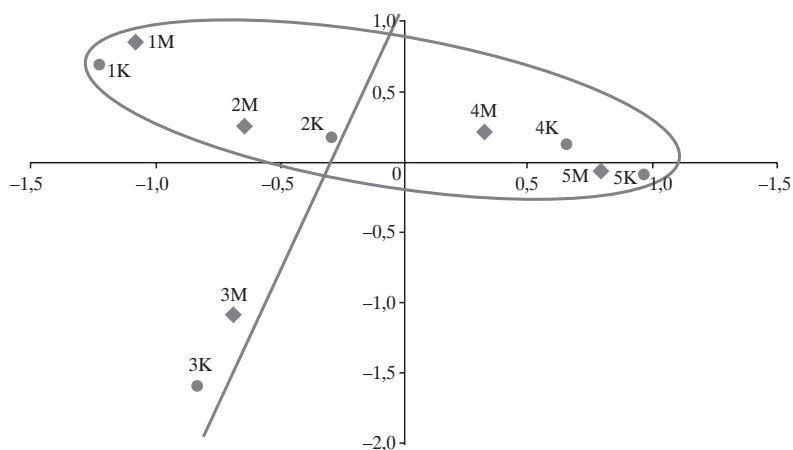
Source: own calculations based on the GUS data.

W przypadku pozycji zawodowej istotne jest określenie skali, gdyż do analizy zmiennych nominalnych nie stosuje się modeli dystansu i „przekraczania barier”. Zdania na temat skali tej zmiennej są podzielone, czasami jest ona uznawana za nominalną (Domański i Przybysz 2007), w innych badaniach za porządkową (Kalmijn 1991). Z pewnością posiada skalę słabszą niż wykształcenie, jednak również w jej przypadku da się zauważyć pewną hierarchię kategorii. W związku z tym, w celu określenia barier pomiędzy kategoriami zawodowymi została użyta analiza korespondencji – narzędzie właściwe dla analizy zmiennych o słabej skali. Przeanalizowano również modele „przekraczania barier”, jednak wyniki uzyskane dla tych modeli traktowane są z większą rezerwą, niż miało to miejsce w przypadku zmiennej wykształcenie.

Analiza korespondencji (rys. 5) wskazuje przede wszystkim na zdecydowane oddalenie kategorii właścicieli firm od reszty badanych. Pozostałe kategorie (oznaczone elipsą) dałoby się ułożyć wokół prostej, której jeden koniec wyznaczałaby pierwsza kategoria zawodowa, drugi koniec – ostatnia kategoria, pozostałe układają się dokładnie w kolejności przyporządkowanej przez przyjętą klasyfikację. Przemawia to za hierarchicznym układem tych kategorii.

We wcześniejszych badaniach nad homogamią zawodową w Polsce (Domański i Przybysz 2007) grupę wyodrębnioną za pomocą drugiego wymiaru stanowili rolnicy. Wyrażna odrębność kategorii rolnicy jest najczęściej powtarzającym się wzorem w tego typu badaniach (Domański i Przybysz 2007, Kalmijn 1991). Odrębność grupy właścicieli firm jest zjawiskiem nowym w odniesieniu do Polski i raczej nietypowym, które pojawiało się już jednak w innych krajach – przykładem może tu być Holandia (Domański i Przybysz 2007, 145, 151). Zarówno odrębność społeczna właścicieli firm, jak i rolników zwraca uwagę na wpływ stosunku własności na rynku pracy na podziały społeczne.

Rysunek 5. Analiza korespondencji zmiennej status zawodowy, ESS 2006
 Figure 5. Correspondence analysis of occupational status, ESS 2006

Litery przypisane wskaźnikom oznaczają płeć (M – mężczyzna, K – kobieta), zaś cyfry – kategorię statusu zawodowego (1 – wyższe kadry kierownicze i inteligencja, 2 – pracownicy umysłowi niższego szczebla, 3 – właściciele firm, 4 – pracownicy fizyczni, 5 – rolnicy).

On the scheme, letters stand for sex (M for males, K for females), digits – for occupational status category (1 stands for higher managerial occupations, 2 – service class, 3 – firms’ owners, 4 – manual workers, 5 – farmers).

Źródło: obliczenia własne.

Source: own calculations.

Wyniki analizy korespondencji wskazują na istnienie sporego dystansu między skrajną kategorią inteligencja, a kategorią pracownicy umysłowi niższego szczebla, co sugeruje wysoką izolację społeczną najwyższej położonej grupy. Druga ze skrajnych kategorii – rolnicy jest oddzielona od kategorii pracownicy fizyczni niewielką odległością.

W przedstawionych modelach bariery są ułożone od najwyższej do najniższej w hierarchii pierwsza bariera oddziela kategorię inteligencji od pracowników umysłowych niższego szczebla, druga – pracowników umysłowych od właścicieli firm, trzecia – właścicieli firm od pracowników umysłowych i fizycznych, a czwarta – pracowników fizycznych od rolników. W przypadku obu przedstawionych w tablicy 10 modeli wysoka bariera przebiega pomiędzy właścicielami firm a pracownikami fizycznymi (b_3). Na wykresie analizy korespondencyjnej widać również sporą odległość między tymi kategoriami. Można też zauważyć, że bariera ta oddziela osoby, które wykonują pracę fizyczną (mieszczą się tu kategorie: pracowników fizycznych i rolników), od ogólnie pojętych pracowników umysłowych (tu zaliczają się pozostałe kategorie). Bariery tę obrazuje wprowadzona na wykresie linia, pierwsza ze wspomnianych grup znajduje się na prawo od niej, zaś druga – na lewo.

Tablica 9. Mierniki siły homogamii zawodowej, ESS 2006
 Table 9. Indicators of occupational homogamy strength, ESS 2006

pozycja zawodowa/occupational status				
wyższe kadry kierownicze <i>higher managerial occupations</i>	pozostali pracownicy umysłowi <i>service class</i>	właściciele firm <i>firms' owners</i>	pracownicy fizyczni <i>manual workers</i>	rolnicy <i>farmers</i>
odsetek małżeństw homogamicznych <i>percentage of homogamic marriages</i>				
3%	12%	4%	1%	19%
siła homogamii (parametry głównej przekątnej) <i>homogamy strength(diagonal parameters)</i>				
3,63	1,35	4,20	1,19	5,16

Źródło: obliczenia własne.
 Source: own calculations.

Tablica 10. Bariery w modelach „przekraczania barier”, ESS 2006
 Table 10. Parameters of boundary models, ESS 2006

Modele <i>models</i>	Bariera <i>boundary</i>			
	b ₁	b ₂	b ₃	b ₄
model B	0,52	0,64	0,48	0,67
model B+Q2	0,44	0,39	0,32	0,31

Źródło: obliczenia własne.
 Source: own calculations.

Parametr asymetrii wynosi około 1,19. Oznacza to, że pary, w których mężczyzna ma status zawodowy wyższy od jego partnerki, występują częściej niż te, w których kobieta ma wyższą pozycję zawodową od swojego męża lub partnera. Porównanie modelu QS+A z modelem quasi-symetrii QS wykazało, że dodanie parametru asymetrii nie zwiększa dopasowania modelu w sposób istotny statystycznie. W badanej próbie par można zaobserwować wyraźną skłonność do hipergamii małżeńskiej, jednak na podstawie próby nie można stwierdzić, czy asymetria wzorów doboru przekłada się na populację.

Analiza wzorów zawierania małżeństw wskazuje na przeciwne kierunki asymetrii doboru pod względem wykształcenia i pozycji zawodowej. Innymi słowy, istnieją większe szanse na to, że kobieta będzie miała wyższe wykształcenie od partnera, ale jednocześnie niższą pozycję zawodową niż na odwrotny dobór cech małżonków. Zaobserwowana asymetria edukacyjna przeczy teorii, że małżeństwo jest „drogą awansu” społeczno-ekonomicznego kobiet, podczas gdy asymetria zawodowa współbrzmi z nią. Aby móc odwołać się przy interpretacji wyników analizy do teorii ewolucyjnej należałoby poczynić dodatkowe założenia: wykształcenie jest w przypadku

mężczyzn dobrym predyktorem przyszłych zasobów, jednak słabszym niż pozycja zawodowa, zaś w odniesieniu do kobiet wykształcenie nie stanowi silnego predyktora zasobności, lecz jakości genów, jakie mogą one przekazać potomstwu.

PODSUMOWANIE

Polacy przejawiają skłonność do doboru w pary na zasadzie podobieństwa cech społeczno-ekonomicznych. Przeprowadzona analiza wykazuje istnienie wyraźnych zależności pomiędzy poziomem wykształcenia małżonków i kohabitantów oraz nieco słabszej zależności pomiędzy ich statusem zawodowym. Duży odsetek istniejących związków stanowią pary ściśle homogamiczne pod względem poziomu wykształcenia i pozycji zawodowej. W analizach obu cech parametry siły homogamii były we wszystkich kategoriach większe od jeden, co oznacza że niezależnie, w której z kategorii społecznych znajdzie się osoba szukająca partnera, ma ona większe szanse na związanie się z kimś z własnej grupy niż spoza niej. Wyniki analizy potwierdzają tezę ekonomicznej teorii małżeństwa, która mówi o tym, że wykształcenie i zawód małżonków należą do cech komplementarnych i dobór małżeński w ich wypadku przebiega na ogół na zasadzie kojarzenia się podobieństw. Status społeczny ma znaczenie w doborze partnera. Stwierdzona prawidłowość dotyczy jednak tylko statusu nabytego. Status społeczny przypisany, czyli pochodzenie małżonków/partnerów nie ma wpływu na proces dobierania się w pary, partnerzy nie przejawiają żadnych preferencji pod tym względem.

Tendencje do homogamii małżeńskiej przybierają różną siłę w zależności od rodzaju grupy społecznej. Największe skłonności do zamykania się przejawiają grupy skrajnie położone w hierarchii społecznej, w przypadku wykształcenia były to osoby o wykształceniu wyższym bądź podstawowym, w przypadku pozycji zawodowej – kategoria wyższych kadr kierowniczych i inteligencji oraz kategoria rolników. Analiza pozycji zawodowej małżonków wykazała również wysoką homogamię w grupie właścicieli firm. Wyodrębniono dwie wyraźne bariery społeczne pod względem statusu zawodowego. Pierwsza z nich dzieli osoby wykonujące pracę umysłową od osób wykonujących pracę fizyczną, druga – właścicieli firm od reszty społeczeństwa. Wcześniejsze badania (Domański i Przybysz 2007) wskazują na wyraźną odrębność kategorii rolników. Ogólnie rzecz biorąc, wyniki badań prowadzonych w Polsce po roku 2000 wskazują, że stosunek do własności ma istotny wpływ na identyfikację z grupą społeczną.

Analiza wykazała, że przez wiele lat w Polsce istniała asymetria edukacyjna we wzorach zawierania małżeństw. Na dobór pod względem poziomu wykształcenia matrymonialnego duży, aczkolwiek nie wyłączny wpływ miały ograniczenia strukturalne i autoregulacja rynku matrymonialnego. Istnieją podstawy, by przypuszczać, że w Polsce występuje hipergamia zawodowa. Asymetria we wzorach doboru pod względem pozycji zawodowej i wykształcenia przyjmuje przeciwne kierunki. W ostatnich latach nastąpił wyraźny spadek asymetrii edukacyjnej, co może oznaczać wzrost znaczenia wykształcenia mężczyzny jako kryterium doboru partner-

skiego i zwiastować powrót do tradycyjnego modelu rodziny. Koncepcja awansu społecznego kobiet dzięki małżeństwu, prezentowana w ewolucyjnej teorii doboru partnerskiego (Buss 1996), nie znajduje poparcia w uzyskanych wynikach. Bardziej pasuje do nich podejście V.K. Oppenheimer, w świetle którego status społeczno-ekonomiczny kobiet zyskuje na znaczeniu jako kryterium doboru małżeńskiego, gdy rola kobiet na rynku pracy jest znaczna.

Homogamia małżeńska i otwartość społeczna podlegały wyraźnym zmianom w ciągu ostatnich dziesięcioleci. W badanym przedziale czasu, czyli w latach 1975–2007, skłonność do homogamii edukacyjnej malała. Otwartość społeczna Polaków wzrosła. Najsilniejszy spadek siły homogamii miał miejsce w kategoriach najbardziej zamkniętych. Szczególnie silnym przemianom uległa kategoria osób o wykształceniu wyższym. Grupa ta stanowi obecnie dużo większą część społeczeństwa niż w latach 70., wydaje się być bardziej zróżnicowana wewnętrznie i z pewnością jest bardziej otwarta.

Od początku lat 90. Polska przechodziła poważne przemiany ustrojowe, gospodarcze i społeczne, nastąpiło otwarcie na kraje i kulturę Zachodu. Spadła skłonność do zawierania związków małżeńskich, stopniowo rosło znaczenie związków alternatywnych w stosunku do małżeństw (kohabitacja, związki Living-apart-Together), wzrosła liczba rozwodów, co świadczy o zmniejszeniu się trwałości małżeństwa. Jednakże na podstawie zebranych danych trudno jest potwierdzić wpływ tych zmian na spadek siły homogamii małżeńskiej, ponieważ homogamia słabła już od lat 70., podczas gdy silny wpływ wyżej wymienionych czynników pojawił się dopiero w latach 90.

Za istotny czynnik demograficzny sprzyjający homogamii małżeńskiej uważa się późny wiek zawarcia małżeństwa (Oppenheimer 1988). W Polsce wiek zawarcia małżeństwa zarówno kobiet, jak i mężczyzn, rósł nieprzerwanie od lat 70., wiek środkowy nowożeńców wzrósł w tym czasie o trzy lata, mimo to tendencje do zawierania małżeństw homogamicznych osłabły.

Analizę wzorów doboru partnerskiego w Polsce zdaje się najlepiej podsumowywać hipoteza J. Smitsa, W.C. Ultee'ego i J. Lammersa (1998), w myśl której w społeczeństwach postindustrialnych romantyczne pobudki i indywidualizm zyskują na znaczeniu przy doborze ludzi w pary, co prowadzi do spadku homogamii małżeńskiej.

LITERATURA

- Adamski F., 1984, *Socjologia małżeństwa i rodziny*, PWN, Warszawa.
- Becker G.S., 1990, *Ekonomiczna teoria zachowań ludzkich*, PWN, Warszawa.
- Bokszański Z. (red.), 1999, *Encyklopedia socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa, t. 1.
- Buss D.M., 1996, *Ewolucja pożądania – strategie doboru seksualnego ludzi*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Domański H., Przybysz D., 2003, *Analiza przydatności EGP jako wskaźnika pozycji społecznej*, „Ask. Społeczeństwo, Badania, Metody”, nr 12, 85–116.
- Domański H., Przybysz D., 2007, *Homogamia małżeńska, a hierarchie społeczne*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa.

- Domański H., Przybysz D., 2009, *Bariery zawierania małżeństw w Polsce*, „Studia Socjologiczne” nr 1(192), 53–87.
- GUS (różne lata), *Rocznik Demograficzny z lat 1945–1966, 1967–1968, 1976, 1981, 1986, 1991, 1996, 2000, 2005, 2006, 2007, 2008*, Warszawa.
- GUS, 2001, *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2000*, Warszawa.
- GUS, 2007, *Rocznik Statystyki Międzynarodowej 2006*, GUS, Warszawa.
- GUS, 2010, *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2009*, Warszawa.
- Janczewska M., Klinger K. 2008, *Konserwatyzm młodego pokolenia. Dla Polek rodzina jest ważniejsza od kariery*, zasób internetowy, <http://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/126999,dla-polek-rodzina-jest-wazniejsza-od-kariery.html> (data dostępu: 01.2010).
- Kalmijn M., 1991, *Status Homogamy in the United States*, „American Journal of Sociology”, Vol. 2(97), 496-523.
- Kalmijn M., 1998, *Intermarriage and homogamy*, „Annual Review of Sociology”, Vol. 24, 395-421.
- Kotowska I.E., Sztanderska U., 2007, *Zmiany demograficzne, a zmiany na rynku pracy w Polsce*, [w:] I.E. Kotowska, U. Sztanderska, I. Wóycicka(red.), *Aktywność zawodowa i edukacyjna a obowiązki rodzinne w Polsce w świetle badań empirycznych*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, 13–47.
- Marshall G. (red.), 2004, *Słownik socjologii i nauk społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Oppenheimer V.K., 1988, *A Theory of Marriage Timing*, „American Sociological Review”, Vol. 3(94), 563–591.
- Przybysz D., 2004, *Modele logarytmiczno-liniowe dla zmiennych porządkowych*, „ASK. Społeczeństwo. Badania. Metody” , nr 13, 51–85.
- Smits J., Ultee W., Lammers J., 1998, *Educational homogamy in 65 countries: an explanation of differences using country explanatory variables*, „American Social Review”, Vol. 2(63), 264–285.

Strony internetowe:

- www.diagnoza.com, (data dostępu: 06.2009)
- www.europeansocialsurvey.org, (data dostępu: 06.2009)
- www.stat.gov.pl, (data dostępu: 01.2010)

PATTERNS OF MARRIAGE SELECTION IN POLAND AND THEIR DETERMINANTS

The article aims to discuss spouse selection patterns, such as homogamy and hypergamy, that can be observed among Polish couples. It is shown how these patterns have evolved in the last decades, from 1975 to 2008. Attempt has been made to explain, why these marriage patterns emerge and what this can tell us about the society. As status homogamy entails mating within one's own status or social group, it is considered to be an indicator of openness of status groups and of social stratification. The paper touches upon the rigidity of social structure in Poland that was assessed by the analysis of marriage patterns. The study focuses on socioeconomic characteristics of potential partners, i.e. social origin (parental status), education level and occupational status. The results suggest that Poles show some preference of partner's achieved status, which includes education level and occupation, whereas social origin does not seem to be relevant for spouse selection. However, the strength of homogamy seems to have declined over the past thirty years. The results of analysis do not support the existence of educational hypergamy in Poland and fail to give a clear answer in case of occupational status, which is rather uncommon on a global scale. Calculations were based on loglinear models and correspondence analysis.

Key words: spouse selection, marriage patterns, status homogamy, hypergamy, social openness, assortative mating, interclass marriage.